

*Карпов В.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва, полковник запасу (м. Київ)*

## СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА ОПРАЦЮВАННЯ ЇЇ СИМВОЛІКИ

*Стаття присвячена символіці одного із військових формувань України – Національній гвардії. Автор розкриває історію створення Національної гвардії України, виникнення і використання її підрозділами символіки, принципи її побудови. Стверджується, що символіка відродженої у 2014 році гвардії входить в єдину систему військових знаків і символів України.*

**Ключові слова:** *військове формування, Національна гвардія України, система військових знаків і символів України.*

З проголошенням у 1991 році політики незалежності перед керівництвом молодої Української держави постало питання про організацію системи захисту її суверенітету та територіальної недоторканності. І хоча на той час на території України перебувала значна кількість військ та озброєнь Збройних сил колишнього СРСР, все ж упевненості у їхній готовності до виконання завдань оборони держави не було. Розглядалося декілька концепцій побудови українського війська. Однак до часу їх реалізації було прийнято рішення про сформування військових підрозділів національного характеру.



Таким військовим формуванням постала Національна гвардія України (далі – НГУ), яку створено рішенням Верховної Ради України від 4 листопада 1991 року [1, с.771].

Як було зазначено в прийнятому законі, Національна гвардія України «є державним озброєним органом, створеним на базі внутрішніх військ, покликаним захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій» [2, с.8].

Відповідно до закону, основними завданнями Національної гвардії були: захист конституційного ладу України, цілісність її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; участь у підтриманні режиму надзвичайного стану в порядку, передбаченому законодавством України; участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійного лиха; формування в особовий період частин для охорони і оборони найбільш важливих державних об'єктів; надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; участь у бойових діях по відбиттю нападу ззовні та захисту безпеки України; охорона посольств України в іноземних державах; участь у церемоніях, зустрічах та проводах офіційних представників іноземних держав, державних святах і торжествах.

До складу новоствореної Національної гвардії увійшли військові частини спеціального призначення, які дислокувалися на території України. За законом Національна гвардія підпорядковувалася Верховній Раді України. Її першим командувачем став полковник В. Кухарець, який приступив до виконання своїх обов'язків 30 жовтня 1991 року [1, с.798]. Згодом послідовно командувачами були генерал-лейтенант І. Вальків, генерал-лейтенант О. Кузьмук та генерал-лейтенант О. Чаповський. Найбільшого розквіту гвардія набула у 1995–1996 роках під керівництвом генерал-лейтенанта Олександра Кузьмука. У

цей час до її складу увійшли механізовані й танкові підрозділи, частина морської піхоти, розпочалося формування гірсько-стрілецьких частин, значно покращилося матеріально-технічне забезпечення.

У 1992 році підрозділи Національної гвардії брали участь у прикритті державного кордону з Молдовою у районі Придністров'я, де палала громадянська війна, у 1993–1994 роках гвардія стала стабілізуючим фактором утвердження державності у Криму, гвардійці ліквідували повені та стихійні лиха у Закарпатті та на Волині, забезпечували громадський порядок під час шахтарських заворушень у Донбасі.

Уже через декілька років після сформування військові спеціалісти зауважили, що Національна гвардія стала високоєфективним збройним формуванням України, здатним виконувати актуальні завдання у сфері національної безпеки та правопорядку.

Символіка Національної гвардії України через нетривалий час її існування та особливо через нерозвиненість на той час української школи символіки в історіографії відображена недостатньо. З даної тематики публікацій обмаль, а узагальнюючої праці з історії діяльності Національної гвардії України ще не з'явилося взагалі. Тож актуальним є проведення системних та всебічних досліджень за цією проблематикою.

Стосовно питання опрацювання символіки Національної гвардії України слід зазначити, що це був один із пріоритетів у роботі керівництва військовим формуванням. У липні 1992 року командувач Національної гвардії України генерал-майор гвардії В. Кухарець затвердив «погони та знаки відзнаки Національної гвардії України» [3, НДФ, №4136] для форми одягу військовослужбовців гвардії. І вже у першу річницю незалежності України національні гвардійці брали участь у парадах у місцях дислокації у новій формі.

Особливістю символіки Національної гвардії є те, що вона, при усьому розмаїтті, ґрунтувалася на принципі поєднання символіки територій розташування окремих підрозділів із функціональним тематичним символом підрозділу гвардії. Приміром, 3-й полк НГУ розмістив на своїй емблемі герб міста Харкова, а 5-й окремих полк НГУ – герб міста Львова. У практику діяльності формувань Національної гвардії було введено використання нарукавних знаків, які стали основним носієм символіки гвардії і є первістками військової

символіки України.

Нарукавні знаки із символікою Головного управління командувача та п'яти дивізій Національної гвардії України із доволі вдалою композицією були запроваджені у 1992 році. Нарукавні знаки опрацьовані із використанням орнаменту у стилі українського бароко, а також символів історичних земель України, на території яких дислокувалися дивізії. Символами Головного управління командувача стали схрещені пернач та булава, над якими розташований Тризуб, в обрамленні орнаменту у стилі українського бароко.



Для 5-ї Західної дивізії НГУ [4, с.46] основним елементом нарукавного знака стало зображення лева – історичного символу земель Галичини, на території якої дивізія дислокувалася. Символіка Тернопільського батальйону 5-ї дивізії НГУ мала за основу давній герб Галичини – чорну короновану галку на білому (срібному) фоні. У 1996 році була затверджена символіка батальйону спеціального призначення «Скорпіон». Цікавим є девіз батальйону, розташований навколо зображення: «Де сила – там воля». Це слова гімну «Соколів» – першої молодіжно-патріотичної організації в Галичині, заснованої у Львові в 1894 році. «Соколи» були провісниками українського національного війська – Українських січових стрільців [5, с.11].



Невеликі підрозділи дивізії також прагнули мати свої символи. У 1997 році дістала нарукавну нашивку рота з охорони дипломатичних і консульських представництв іноземних держав у Львові «Центуріон». У червні 1998 року була виготовлена емблема для сформованої у складі дивізії розвідувальної роти і спецпризначення (автор полковник М. Слободянюк). Символом роти став лев з герба міста

Львова на фоні парашута.

У складі 7-ї Кримської дивізії НГУ була найбільша кількість підрозділів, які мали свою символіку, відображену у нарукавних знаках. Більшість знаків для Кримської дивізії розроблені В. Тамбовцевим-Лисенком та узгоджені командиром дивізії генерал-майором В. Шевченком. При розробці символіки 7-ї дивізії НГУ автор опирався на національні традиції українського народу. Загальна емблема 7-ї дивізії НГУ являє собою зображення козака-характерника, прообразом якого став отаман Іван Сірко.

Фігура козака взята з репродукції відомого художника-баталіста М. Самокиша і показує його готовість до завдання блискавичного і смертельного удару ворогові. За автором, якщо обертати нарукавний знак за годинниковою стрілкою навколо своєї осі, то руки з шаблями утворюють індоіранський (арійський) коловорот, що означає захист держави зусібіч і від будь-якого ворога. Ліва рука з шаблею позначає захист півдня України. Права – «Ми завжди на сторожі». На стрічці вміщено козацький девіз І. Сірка – «Наша правда на лезі шаблі». Також на стрічці зображена дата «1245» – це останній рік існування Київської Русі. Свою символіку мали й інші підрозділи 7-

ї дивізії НГУ і, на відміну від 5-ї дивізії, вона була об'єднана єдиною формою. [7, с.245–247].

Символіка 1-ї Київської дивізії мала зображення святого архистратига Михайла, що також є елементом герба міста. Після розформування дивізії цей символ використовувався частинами 24-ї бригади (м. Київ). Символом 3-ї Південної дивізії (м. Одеса) стало зображення лука із накладеною стрілою вістрям угору, розміщеного над хвилями моря. Після розформування дивізії нарукавний знак уживали частини 25-ї бригади (м. Одеса). Символом 2-ї Східної (м. Харків) і 6-ї дивізій (селище Башкирівка Харківської обл.) було обрано козака з мушкетом. До появи власного нарукавного знака в Харківському військовому інституті Національної гвардії України використовувалася символіка 2-ї дивізії. 4-та Північна дивізія за символ обрала сокола, що тримає стрілу у своїх лапах. 26-та бригада – стрілу, яка вражає змія, та перехрещені гармати. 1-ша бригада (м. Павлоград) у центрі композиції символіки розмістила малий Державний герб на лезі меча вістрям угору. Герб тримають два леви. Меч вістрям угору, покладений на перехрещені стріли, – символ окремого баталіону спеціального призначення «Грім» [9].



Аналіз символіки військових частин Національної гвардії України свідчить, що було опрацьовано систему символів на рівні командування гвардії та її дивізій, однак її характерною особливістю є відсутність системності та взаємодії символів на рівні підрозділів дивізії. Символ дивізії, за деяким винятком, не використовувався її структурними підрозділами і важко визначити за їх символікою, до якого з'єднання вони належать. Символи окремих підрозділів не були об'єднані в єдину систему і залежали від уподобань та смаків

командування цих підрозділів. Очевидно, що процес запровадження системності символіки НГУ, продемонстрований символікою дивізій та Головного управління, не був завершений.

Національна гвардія України розробила та запровадила свій офіційний символ. Цей символ за формою подібний до герба. Він був уведений в дію наказом командувача Національної гвардії України від 11 червня 1999 р. за № 214 – за півроку до її розформування. В описі символу зазначено, що він складається з чотирьох основних елементів: гербового щи-

та, щитотримачів, навершя та стрічки з девізом. Гербовий щит синього кольору містить зображення малого Державного герба України, що спирається на перехрещені на пірнач та булаву. Щитотримачами виступають святий архистратиг Михаїл і лев, що загрозово стоїть. Навершям слугує фігура золотавого сокола, який розправляє крила. Він сидить на гербовому щиті, тримаючи у лапах золотаву стрілу. Щитотримачі спираються на стрічку жовтого кольору, на якій розміщено девіз Національної гвардії України: «Відданість, честь, патріотизм» [6, с.12].

Проаналізувавши матеріали стосовно запровадження символіки Національної гвардії України, доходимо висновку, що робота з опрацювання прапора гвардії не була проведена. Встановлено, що у військових частинах під час урочистих заходів та військових ритуалів використовувався Державний прапор України. Із запровадженням офіційного символу восени 1999 року було виготовлено штандарт командувача Національної гвардії України – квадратне полотнище синього кольору із зображенням на ньому символу гвардії.

До комплексу символіки Національної гвардії також належать нагрудний знак «Гвардія» та нагрудні знаки класної кваліфікації. Їх розробив художник С. Кидалов з міста Чернівці, де вони і були виготовлені. Всього було виготовлено 5 тисяч знаків «Гвардія», 2550 знаків класної кваліфікації офіцерського складу й така ж кількість знаків класної кваліфікації для особового складу строкової служби.

Знак «Гвардія» являє собою зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна», а під гербом – «гвардія». Ця композиція обрамлена вінком з дубового листя, перевитого стрічкою національних кольорів. Вінчає знак зображення орла перед злетом [2, с. 13].

Знак класної кваліфікації офіцерського складу – це зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна гвардія України» на вузькій горизонтальній стрічці. Справа і зліва від гербового щита розпростерті крила. Над стрічкою зображено національний стяг України. Під гербовим щитом у ромбічному щитку – літера «М» або цифри «1», «2», «3», залежно від класу знака. Ромбічний щиток знизу обвитий лавровим листям.

Знак класної кваліфікації для особового

складу строкової служби являє собою зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна гвардія України» на вузькій дугоподібній стрічці. Справа та зліва від гербового щита розпростерті крила. Крила перетинає шеврон національних кольорів кутом униз. Під гербовим щитом у квадратному щитку – цифри «1», «2», «3», залежно від класу знака. Квадратний щиток знизу обвитий лавровою гілкою, зліва – зображенням полотнища національного стяга.

На клас спеціаліста Національної гвардії України, крім цифр, вказує також колір щитка: для першого класу він виконаний у чорній емалі, для другого – синій, для третього – зеленій. Як вважає дослідник С. Литвин, цим підкреслюється традиція кольорового позначення класу або ступеня відзнаки [2, с.13].

11 січня 2000 року Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України ухвалила рішення про розформування Національної гвардії України як військового формування, яке виконало поставлені завдання. Відповідний закон 27 січня 2000 року підписав Президент України Л. Кучма [2, с.14]. З особового складу Національної гвардії, що становив 26,6 тис. осіб, Міністерству внутрішніх справ (далі – МВС) України було підпорядковано 16 тис. гвардійців, решта підрозділів з важким озброєнням передано до складу Міністерства оборони України.

Тож, аналіз діяльності Національної гвардії України в галузі символічного означення військових підрозділів засвідчує, що командуванню вдалося запровадити систему знаків, яка відповідала функціональному призначенню військового формування. Повною мірою систему символіки запровадити не вдалося, система нагород не створювалася, що пояснюється нетривалим часом функціонування та ліквідацією Національної гвардії України.

За своїм змістом символіка має національний характер. При її опрацюванні бралися за основу державні символи України. Символіка нарукавних знаків має елементи українського барокового стилю та історичних символів земель України. Офіційний символ Національної гвардії України показує готовість війська до захисту держави й відображає споконвічну ідею єдності регіонів України. Після розформування Національної гвардії України її символіку не використовували, і лише деякі її елементи ужито у символіці окремих підрозділів Збройних Сил України та Внутрішніх

військ МВС України.

Разом з тим, історія Національної гвардії України продовжилася в 2014 році коли знов була відроджена на основі Внутрішніх військ МВС України. Передумовою цьому постали історичні події на Майдані Незалежності у Києві, а згодом воєнні дії у Криму та Сході України в Донецькій і Луганській областях. Звідси виникла потреба у символічному означенні новоствореного військового формування.

Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов, за сумісництвом виконуючий обов'язки Президента України, у 2014 році відповідно до статті 112 Конституції України Указом Президента України заснував емблему та прапор Національної гвардії України, бойові прапори оперативних територіальних об'єднань, з'єднань, військових частин, вищих навчальних закладів Національної гвардії України та штандарт командувача Національної гвардії України. Ця символіка постала на заміну символіки внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України і відповідно Указ Президента України від 28 січня 2002 року №75 "Про символіку внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України" втратив чинність [8].

Емблемою Національної гвардії України постав прямий рівносторонній хрест з розбіжними кінцями крапового кольору, в центрі якого у восьмиграннику темно-зеленого кольору вміщено зображення малого Державного Герба України. Пружки хреста і восьмигранника виконані золотистим кольором.

Прапором Національної гвардії України є

прямокутне полотнище синього кольору зі співвідношенням сторін 2÷3, у центрі якого вміщено емблему Національної гвардії України. Сторони прапора, крім лівого краю полотнища, прикрашено бахромою золотистого кольору. На зворотньому боці полотнища розташовано напис "НАЦІОНАЛЬНА ГВАРДІЯ УКРАЇНИ", виконаний літерами золотистого кольору. Древко прапора дерев'яне, темного кольору. Верхівка древка прапора стрілоподібна з жовтого металу, у центрі якої вміщено малий Державний Герб України.

Таким чином, встановлена символіка входить до усталеної системи символів військових формувань України об'єднаної єдиним знаком – хрестом. Однак при опрацюванні новітньої символіки не було враховано здобутки у розробці символіки Національної гвардії України раннього періоду, яка має за основу принцип поєднання символіки гвардії та територіальної символіки міст у яких дислокуються підрозділи. Невраховання набутого досвіду призведе до виникнення символіки, яка матиме неофіційний характер, але буде більш повно відображати функції покладені на Національну гвардію України. Також слід звернути увагу на той факт, що уодноманітнення символіки військових формувань на основі використання об'єднуючого знака – рівнораменного хреста, як основи на яку покладається символ відповідного формування, призводить до зниження сприйняття такої символіки і, очевидно, що такий підхід до організації системи військової символіки України підлягає переосмисленню.

### Список використаної літератури

1. Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Тернопіль. – 1992. – № 5–6.
2. Литвин С. Нагрудні кваліфікаційні знаки України: довідник-каталог. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 344 с.: іл.
3. Національний військово-історичний музей України. – НДФ. – №7084; НДФ. – №383; НДФ. – №4136.
4. Слободянюк М. Символіка 5-й дивізії Національної гвардії України. 1992–2000 // Форменная одежда (Однострій) [український уніформологічний журнал (на руському мові)]. – 2002. – № 7.
5. Мартин О. Відзнаки підрозділу Національної гвардії України «Скорпіон» // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1999. – Ч. 18.
6. Слободянюк М. Символ Національної гвардії України // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2000. – Ч. 22.
7. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с.; іл.
8. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/17635.html>
9. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uea.com.ua/emblem/index.php?context=list&lang=U&no=8>

Отримано: 15.03.2014 р.